

УДК 005.936.3:338.43(477)

М. М. Ільчук,

д. е. н., професор, завідувач кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-6110>

О. А. Томашевська,

к. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-7259>

Є. О. Іванов,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8469-2256>

М. В. Водніцький,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0112-6484>

В. І. Марчук,

магістр, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0304-1897>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.9.57

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

M. Ilchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Business Organization and Exchange Activity,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

O. Tomashevskaya,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Organization
and Exchange Activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Ye. Ivanov,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

M. Vodnitskyi,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

V. Marchuk,

Master, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

У статті досліджено розвиток підприємницької діяльності як важливого чинника макроекономічного зростання, розвитку конкуренції, сприянні нововведенням в аграрній сфері та детермінанти формування продовольчої безпеки країни.

Встановлено, що сезонність аграрного виробництва суттєво обмежує терміни використання факторів виробництва, сповільнює обіговість виробничих засобів, через що мають місце особливості формування доходів, пов'язані з нерегулярністю отримання виручки від реалізації продукції упродовж виробничого циклу. Саме тому підприємницька діяльність в агросекторі вимагає обізнаності щодо раціонального поєднання рослинництва та тваринництва.

Здійснено аналіз рівня і динаміки показників розвитку підприємництва у сільському господарстві України за період з 2019 по 2022 роки в розрізі великих, середніх і малих форм господарювання. Обґрунтовано важливість проблеми розширення методології ефективного розвитку економіки України у повоєнний період, яке повинно включати дослідження механізму не лише отримання виручки і прибутку підприємницькими структурами, а й їх використання, що особливо має стосуватись аграрного сектору економіки, де використовуються природні ресурси, які є національним багатством України.

The importance of entrepreneurial activity as an important factor of macroeconomic growth, development of competition and promotion of innovations in the agricultural sphere and determinants of the formation of food security of the country are substantiated. It is noted that the entrepreneurial structures of domestic agribusiness are, without exaggeration, in the longest and most exhausting "marathon for survival" — the destruction of logistics and infrastructure has led to a serious disruption in the supply chains of agricultural products. The level and dynamics of indicators of the development of entrepreneurship in the agricultural economy of Ukraine for the period from 2019 to 2022 were analyzed in terms of large, medium and small forms of management — in 2022, in the difficult conditions of war, the activity of entrepreneurial structures of agribusiness, although with lower indicators of the level of profitability, still was still profitable. Thus, enterprises received UAH 84.8 billion in net profit, including medium-sized enterprises — 38.5 billion, small enterprises — 28.1 billion, medium enterprises — 18.2 billion UAH, which is 45, 33 and 22% of the total profit, respectively.

The importance of the problem of expanding the methodology of effective development of the economy of Ukraine in the post-war period is substantiated, which should include the study of the mechanism of not only obtaining revenue and profit by business structures, but also their use, which should especially apply to the agrarian sector of the economy, where natural resources are used, which are the national wealth of Ukraine. In this case, it is necessary to invest this revenue and profit in the national economy, and not transfer them to offshore zones. It is noted that upon the accession of Ukraine to the European Union, the agricultural sector of the economy must be ready for the possible establishment of quotas for the production and export of agricultural products, the absence of which is already creating problems on the eastern borders of the EU. In addition, it will contribute to the preservation of Ukraine's natural resources through their rational use.

Ключові слова: підприємництво, агробізнес, сільське господарство, економічна ефективність, прибуток, рівень рентабельності.

Key words: entrepreneurship, agribusiness, agriculture, economic efficiency, profit, level of profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підприємництво в аграрній сфері має надзвичайно важливе стратегічне значення, оскільки сільське господарство є важливою частиною української економіки та основним джерелом доходів для приблизно третини населення України. Родючі ґрунти, сприятливі природно-кліматичні умови та відносно сприятливий інвестиційний клімат дали Україні можливість за рахунок самозабезпечення продуктами харчування не лише гарантувати собі власну продовольчу безпеку, але й експортувати сільськогосподарську продукцію до країн Африки, Азії та Близького Сходу. До повномасштабної війни частка України у світовому експорті пшениці становила 10, ячменю — 15—20, сояшиnikової олії — понад 50%. Щорічно з України експортувалось в середньому 50, а у рекорді роки — до 65 млн тонн сільськогосподарської продукції. Темпи зростання аграрної сфери в Україні були одними з найвищих серед інших галузей — 6 % щорічно, частка у валовому внутрішньому продукті складала близько 12 %, (у 2022 р. — 9,3 %), до 2021 року агросектор забезпечував до 17% зайнятості.

Російсько-українська війна через руйнування логістики та інфраструктури спричинила серйозне порушення у ланцюгах постачання сільськогосподарської продукції, скорочення

посівних площ (на 20 % порівняно з 2021 р.), прямі збитки агросектору склали 8,7, непрямі втрати — 31,5 млрд дол. [2]. Підприємницькі структури вітчизняного агробізнесу перебувають, без перебільшення, у найтривалішому та найвиснажливішому "марафоні на виживання" і хоча про досягнення рівня довоєнних показників наразі не може ще йти мови, у 2023 р. агробізнесу вдалось забезпечити позитивну динаміку порівняно з 2022 р.

Відтак, підприємницька діяльність в аграрній сфері виступає важливою детермінантою формування продовольчої безпеки країни, а багатоаспектність підприємництва та його особливе значення у розвитку економічної системи зумовлюють необхідність дослідження цього феномену.

Цим зумовлюється актуальність наукових досліджень щодо перспектив розвитку підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств і забезпечення її ефективності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний вклад у розвиток фундаментальних досліджень з проблем підприємницької діяльності загалом та в аграрній сфері зокрема здійснили Ільчук М.М. [3, 20], Діброва А.Д. [20], Коновал І.А. [20], Липчук В.В. [5], М.Й. Малік

Таблиця 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання у сільському господарстві України

Кількість діючих підприємств, од.	Усі підприємства	Великі	Середні	Малі	з них мікро підприємства
2019	50239	34	2281	47924	42633
2020	49452	36	2134	47282	42042
2021	47753	49	2091	45613	40185
2022	32844	39	1683	31122	26338
Кількість найманих працівників, ос.					
2019	473809	43061	249439	181309	66296
2020	451408	38583	230462	182363	68312
2021	448437	43345	216756	188336	71324
2022	388463	34491	191714	162258	57566

Джерело: [13].

[8], Ю.О. Лупенко [7], О.Г. Шпикуляк [18], Л.Г. Капранова [3], О.В. Матусова [10] та інші науковці.

Під час війни та у повоєнний період в Україні виникає необхідність розширення методології дослідження не лише економічної ефективності аграрного виробництва, а й використання фінансових результатів від цієї діяльності, а саме використання отриманої виручки і прибутку в інвестування національної економіки України. Окрім того, потребують стабілізації продовольчі ринки, особливо ринок зерна. На нашу думку, виробництво зерна в Україні повинно стабілізуватись на рівні 70—75 млн тонн, проблеми з експортом зерна через блокування кордонів це підтверджують. Така ситуація обумовлює необхідність вивчення питання можливості встановлення квот на виробництво сільськогосподарської продукції.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження полягає у визначенні економічної ситуації та окресленні перспективних напрямів розвитку підприємництва в аграрному секторі України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з чинним законодавством, підприємство — це "самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку" [1].

Підприємницька здатність являє собою специфічну здатність людини, що дозволяє їй виявляти і використовувати найкраще поєднання ресурсів у процесі відтворення, створювати і застосовувати нововведення, йти на виправ-

даний ризик [14]. Соціально-економічне значення підприємництва полягає у формуванні передумов макроекономічного зростання, розвитку конкуренції й сприянні нововведенням. Окрім того, діяльність підприємця перебуває у нерозривному зв'язку з господарським ризиком, що, свою чергу, слугує потужним стимулом раціонального використання та економії ресурсів, відповідального ставлення до підбору та найму персоналу тощо [9].

Саме завдяки підприємництву відбувається ефективна взаємодія економічних ресурсів — землі, праці, капіталу тощо.

В аграрному секторі підприємницька діяльність провадиться з урахуванням загальних принципів, проте, слід врахувати ту обставину, що вона одночасно спрямована і на найповніше використання сил природи, а також біологічних особливостей рослин і тварин. У процесі діяльності підприємці мають справу з такими факторами як природно-кліматичні умови, родючість ґрунту, енергія росту і розвитку живих організмів тощо, через що технології у галузі розробляються з урахуванням біологічних закономірностей. [12].

Сезонність аграрного виробництва суттєво обмежує терміни використання факторів виробництва, сповільнює обіговість виробничих засобів, через що мають місце особливості формування доходів, пов'язані з нерегулярністю отримання виручки від реалізації продукції упродовж виробничого циклу. Саме тому підприємницька діяльність в агросекторі вимагає обізнаності щодо раціонального поєднання рослинництва та тваринництва.

В аграрному секторі України функціонують 32844 підприємства, найбільшу питому вагу серед них у 2022 р. мали малі — 94,8 % (31122 од) (табл. 1). Упродовж 2019—2022 рр. кількість суб'єктів господарювання зменшилась на 17395 од., відбулось це в основному через скорочення кількості малих підприємств (на 16802 од.). Найістотнішим таким процес був у 2022 р. — році початку повномасштабної російсько-української війни. У цей період загальна кількість підприємств скоротилась на 14909 од. (на 33 %), у тому числі великих — на 10, середніх — на 408, малих — 14491 од.

У січні-лютому 2023 р. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) провела дослідження серед 1927 малих виробників сільськогосподарської продукції у 23 регіонах (у т.ч. в окремих районах Харківської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей, які перебувають під контролем України) та опублікувала звіт "Вплив війни на сільськогос-

Таблиця 2. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, тис. т

	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Культури зернові та зернобобові	75143	64933	86010	53864
у тому числі				
пшениця	283279	24877	32151	20729
ячмінь	89168	7636	9437	5608
кукурудза	35880	30290	42110	26187
Соняшник	15254	13110	16392	11329
Соя	1613	2798	3493	3444

Джерело: [13].

подарські підприємства: результати загальнонаціонального опитування сільськогосподарських підприємств із земельними ділянками до 250 гектарів" [22]. У ньому, зокрема, вказується на скорочення загальної кількості дрібних виробників на 8 % з яких 7% становлять виробники рослинницької продукції. Ключовими факторами, які слугували причиною призупинення чи скорочення фермерських господарств стали втрата контролю над сільськогосподарськими угіддями, смерть власників та продаж земель, спричинені війною.

У цілому, майже у 70 % малих виробників продукції рослинництва та у 60 % виробників тваринницької продукції зниження доходів склало понад 25 %.

У 2022 р. порівняно з 2021 р. борги дрібних фермерів зросли на 3 в.п. і склали 9 %. Загалом, розмір збитків і втрат, господарств, які обробляють до 250 га угідь, склав 3,85 млрд доларів США. 32 % малих сільськогосподарських підприємств прифронтових регіонів повідомили про забруднення земель нерозірваними боеприпасами [17].

Чисельність працівників, зайнятих у в агробізнесі скоротилась у 2022 р. порівняно з 2021 р. на 59974 ос. (на 13,4 %) в основному через зменшення зайнятих у середніх (на 25042 ос.) і малих (на 26078 ос.) підприємствах. Варто зазначити, що майже половина (49,4 %) найманих працівників зайнята у середніх підприємствах -191714 осіб у 2022 р. Такі негативні тенденції щодо скорочення чисельності трудового потенціалу в умовах війни характерні для всіх сфер економіки. Так, за підрахунками Інституту майбутнього (UIF), чисельність населення України станом на липень 2023 р. склала 28,5 млн осіб, з яких економічно активними є 11,7 млн, з яких, у свою чергу, працюють орієнтовно 9—9,3 млн [6].

За інформацією Конфедерації роботодавців України, чисельність трудових ресурсів України до війни становила 17,4 млн осіб (у т.ч. 8,3 млн жінок і 9,1 млн чоловіків працездатного віку). З початком війни відбулися кардинальні зміни —

Один мільйон громадян було мобілізовано на захист України, станом на початок у 2023 року за кордоном України перебували 4,6 млн українців, з них 3,2 млн -жінки працездатного віку. З початку 2022 р. на тимчасово окупованих проживало 3 млн осіб, з них близько 1,3 млн — працездатного віку. Відтак, з початку війни Україна втратила доступ до 5,5 млн осіб працездатного віку, що становить понад 30% усієї робочої сили [19].

У 2022 р. аграрії зібрали 53864 тис. тон зернових і зернобобових культур, у тому числі 20729 тис. тон (38,5 % від всього обсягу) озимої пшениці (табл. 2). Виробництво зерна на рівні 86 млн тон у 2021 р. та порушення через війну логістичних шляхів обумовило проблеми подальшого його експорту. Така ситуація викликає необхідність застосування науково обґрунтованих квот на виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, що створить умови для ефективнішого використання земельних ресурсів, зокрема через впровадження сівозмін.

У тяжких умовах війни діяльність підприємницьких структур агробізнесу хоч і з нижчими показниками рівня рентабельності, все ж таки була прибутковою (табл. 3). Так, у 2022 р. підприємства отримали 84,8 млрд грн чистого прибутку, у тому числі середні — 38,5, малі — 28,1, великі — 18,2 млрд грн, що становить відповідно 45, 33 та 22 % від загальної маси прибутку. У 2022 р. рівень рентабельності всієї діяльності аграрних підприємств склав 13,7% Найвищим зазначений показник був у великих підприємствах — з розрахунку на 1000 грн витрат аграрії отримали 145 грн прибутку.

У розрізі видів сільськогосподарської продукції найприбутковішим у 2022 р. було вирощування соняшнику, сої та ріпаку — рівень рентабельності по цих культурах склав майже 39 % (для порівняння — у 2021 р. по соняшнику зазначений показник склав 74, по сої та ріпаку — відповідно 44 та 63 %). Виробництво молока забезпечило отримання 203 грн прибутку з розрахунку на 1000 грн витрат.

З початку повномасштабного російського вторгнення молочне скотарство України, як і інші галузі, переживає складний період. Найтяжчими виявилися перші тижні війни, коли через руйнування виробничої інфраструктури та логістики були порушені ланцюги постачання між виробником (фермою), переробним підприємством та торговельною мережею. З огляду на таку особливість молочного бізнесу як безперервність та взаємозалежність вироб-

Таблиця 3. Рівень і динаміка показників економічної ефективності функціонування підприємств аграрного сектору України

Кількість діючих підприємств	Усі підприємства	Великі	Середні	Малі	з них мікро підприємства
<i>Обсяг реалізованої продукції, тис. грн</i>					
2019	537635031	74131965			64778659
2020	587816626	78052150			76581731
2021	891088503				
2022	651988678				75878776
<i>Чистий прибуток, тис. грн</i>					
2019	92839910	5026237	68221955	19591718	5827136
2020	81465189	8677626	40232781	32554782	10695654
2021	237605849	48273199		88053616	25116946
2022	84822400	18158971	38527197	28136233	6490656
<i>Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств %</i>					
2019	19,8	8,3	27,7	13,5	15,7
2020	19,1	16,0	19,6	19,9	18,2
2021	41,8	46,3	40,0	42,0	38,2
2022	20,7	22,8	20,5	19,8	14,2
<i>Рівень рентабельності всієї діяльності підприємств %</i>					
2019	16,6	6,1	25,0	9,6	9,0
2020	14,0	9,7	14,7	14,9	15,3
2021	37,8	42,4	35,5	38,3	35,3
2022	13,7	14,5	13,9	13,1	9,8

Джерело: побудовано за [13].

ництва і переробки, ситуація склалася критична.

У лютому-травні 2022 р. в окупації та в зоні бойових дій перебували десять регіонів України, в яких сконцентровано 43 % всього промислового поголів'я ВРХ та 42% молока, яке постачалось на переробку. Так, Харківська область, яка до війни входила до трійки лідерів за чисельністю поголів'я в та обсягами виробництва молока, під час окупації, втратила понад 50% поголів'я корів. На кінець березня 2022 р., попри тяжкі наслідки, молочна галузь оговталася та почала функціонувати, підлаштовуючись до нових умов. На той час близько 65% переробних підприємств відновили роботу, тим самим дали фермерам можливість реалізовувати вироблене молоко. Після визволення у квітні 2022 р. північних регіонів розпочався перезапуск роботи молочних ферм і переробних підприємств. Через вимушену, спричинену війною міграцію населення відбулося суттєве зниження рівня споживання молочних продуктів. Навіть за істотного скорочення виробництва молока, обсяги його надлишків виявилися надто великими. Завдяки налагодженню експорту у 2022 р. вдалось уникнути ситуації, коли аграрії й надалі масово вирізали б худобу. У 2023 р. Україна експортувала 108 тис. тон молочних продуктів на суму 253 млн дол. У грудні було експортовано 7,82 тис. тон молокопродуктів Загальну суму 16,7 млн дол., що, відповідно на 4 та 7,5 % більше, ніж у листопаді того ж року [11, 16].

Станом на 1 січня 2024 року поголів'я ВРХ на відгодівлі становило 922 тис. гол. Упродовж 2023 року на забій реалізовано 233,3 тис. тонн ВРХ, що на 13,1% менше, ніж у 2022 році. Вирощування ВРХ на м'ясо котрий рік поспіль залишається збитковим — рівень збитковості склав 38,1 %. Причиною цьому слугувало суттєве перевищення повною собівартістю рівня реалізаційних цін — при витратах з розрахунку на 1 ц у розмірі 5564 грн аграрії реалізовували м'ясо за ціною 3796 грн.

До війни Україна здійснювала експортні поставки худоби до Єгипту, Лівану, Лівії, Казахстану Йорданії, Узбекистану, Саудівської Аравії. У 2023 р. було експортовано 79,1 тис. голів м'ясних і нем'ясних порід ВРХ, що на 20% більше порівняно з попереднім роком. Наразі найбільшими імпортерами є Єгипет, Ліван та Йорданія [13].

У цілому, сформована у довоєнний період модель глобальної спеціалізації сільського господарства України мала сировинний напрям. Спричинені ж війною руйнування у сфері виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції можуть створити передумови для майбутнього розвитку аграрного сектора країни на засадах сталості та структурної збалансованості виробництва й експорту [20].

ВИСНОВКИ

Таким чином, проблема розвитку підприємства у сільському господарстві є і залишатиметься надзвичайно актуальною, оскільки підприємництво виконує особливу функцію, змістова сутність якої зводиться до оновлення економічної системи, створення інноваційного середовища у галузі, яка лежить в основі гарантування продовольчої безпеки.

У сучасних умовах важливим є питання розширення методології ефективного розвитку економіки України у повоєнний період, яке повинно включати дослідження ефективності не лише отримання виручки і прибутку підприємницькими структурами, а й їх використання. Особливо це повинно стосуватись питань аграрного сектору економіки, де використовуються природні ресурси, які є національним багатством України. У даному випадку необхідним є інвестування цієї вируч-

ки і прибутку в національну економіку, а не їх переведення в офшорні зони. Ці дані не повинні бути конфіденційними, особливо щодо використання природних ресурсів. Такі кроки забезпечуватимуть суспільні інтереси України.

У процесі входження України до Європейського Союзу аграрний сектор економіки повинен бути готовий до можливого встановлення квот на виробництво та експорт сільськогосподарської продукції.

Україні у повоєнний період необхідно розглянути питання щодо переходу від бізнес-проектів в аграрному секторі до соціальних за практикою ЄС. Вжиття вищеперелічених заходів сприятиме забезпеченню добросовісної конкуренції на зовнішніх ринках та динамічному розвитку аграрного сектору національної економіки України.

Література:

1. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19—20, № 21—22. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2023. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>
3. Ільчук М.М., Нікітченко С.О., Перегуда Є.В. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. Економіка АПК. 2016. № 4. С. 13—20.
4. Капранова Л.В. Сучасні тенденції розвитку підприємництва в Україні. 2017. URL: https://journals.urau.ua/ves_pstu/article/view/134522/131105
5. Липчук В.В., Коробка С.В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві: монографія. Львів: Сполом, 2011. 227 с.
6. Лише 11,7 мільйона осіб є економічно активними в Україні. 2023. URL: <https://investory.news/lishe-117-miljona-osib-ye-ekonomichno-aktivnimi-v-ukraini/>
7. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2023. 208 с.
8. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 97—103.
9. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Супрун О.М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Вип. 1 (49) Т. 2, С. 32—37.
10. Матусова О.М. Розвиток малого підприємництва в умовах кризи. 2010. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_2/224-227.pdf
11. Молочний експорт — потужна підтримка молочної галузі. 2023. URL: <https://agro-business.com.ua/molochnyi-eksport>
12. Особливості підприємництва в аграрній сфері. URL: https://pidru4niki.com/10290228/politekonomiya/osoblivosti_pidpriyemnitstva_agrarniy_sferi
13. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Підприємницька здатність. 2008. URL: <http://epi.cc.ua/predprinimatelskaya-sposobnost-27624.html>
15. Реалії сільського господарства під час війни. Виклики та можливості. 2023. URL: <https://consumerhm.gov.ua/3536-realiji-sil'skogo-gospodarstva-pid-chas-vijni-vikliki-ta-mozhlivosti>
16. Україна скоротила експорт молочних продуктів на 4% в 2023 році. 2023. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/ukraina-skorotila-eksport-molocnih-produktiv-na-4-v-2023-roci-roku>
17. Україна: ФАО оцінює вплив війни на діяльність малих фермерів. 2023. URL: <https://ukraine.un.org/uk/234481>
18. Шпикуляк О.Г., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю., Ксенофонтова К.Ю. Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. Modern Economics. 2023. № 41 (2023). С. 170—178. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24).
19. Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925/>
20. Dibrova, A., Ilchuk, M., Konoval, I., Androsovych, I., & Zanizdra, A. (2023). State support for agriculture in Ukraine in the post-war period. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, 9 (3), 49—76. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.03>
21. Ilchuk, M., Pankratova, L., Popova, O., Ivanov, Y., Vodnitskyi, M. Black Sea Region in World Grain TRADE and Problematic Aspects of Development. 4th International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF 2023), Kryvyi Rih, Ukraine, May 23—26, 2023.
22. Ukraine Impact of the war on agricultural enterprises Findings of a nationwide survey of

agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January-February 2023. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 10 April 2024).

2. KSE (2023), "Agricultural War Damages Review", available at: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/> (Accessed 10 April 2024).

3. Il'chuk, M.M. Nikitchenko, S.O. and Perehuda, Ye.V. (2016), "Diversification of the activity of entrepreneurial structures in the agrarian sphere", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 13—20.

4. Kapranova, L.V. (2017), "Modern tendencies of development of business in Ukraine", available at: https://journals.urau.ua/ves_pstu/article/view/134522/131105 (Accessed 10 April 2024).

5. Lypchuk, V.V. and Korobka, S.V. (2011), *Rozvytok maloho pidpriemnytstva v sil'skomu hospodarstvi* [Development of small entrepreneurship in agriculture], Spolom, L'viv, Ukraine.

6. Zhuk, K. (2023), "Only 11.7 million people are economically active in Ukraine", available at: <https://investory.news/lishe-117-miljona-osib-ye-ekonomichno-aktivnimi-v-ukraini/> (Accessed 10 April 2024).

7. Lupenko, Yu.O. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2023), *Pidpriemnyts'ka diial'nist' v aharnij sferi ekonomiky* [Entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

8. Malik, M.J. (2016), "Entrepreneurship and development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 97—103.

9. Malik, M.J. Shpykuliak, O.H. and Suprun, O.M. (2017), "Development of entrepreneurial activity in the agricultural sector: macroeconomic aspect", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu*, vol. 1 (49), no. 2, pp. 32—37.

10. Matusova, O.M. (2010), "Development of small entrepreneurship in crisis conditions", available at: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_2/224-227.pdf (Accessed 10 April 2024).

11. Ahrobiznes-Ukraina (2023), "Milk export is a powerful support for the dairy industry", available at: <https://agrobusiness.com.ua/molochnyi-eksport> (Accessed 10 April 2024).

12. Fedorenko, V.H. (2010), "Peculiarities of entrepreneurship in the agricultural sphere", available at: https://pidru4niki.com/10290228/politekonomiya/osoblivosti_pidpriemnitstva-agrarnij-sferi (Accessed 10 April 2024).

13. State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 April 2024).

14. Sukhariev, A.N. (2008), "Entrepreneurial ability", available at: <http://epi.cc.ua/predprinimatelskaya-sposobnost-27624.html> (Accessed 10 April 2024).

15. The head office of the State Production and Consumer Service in Khmelnytskyi region (2023), "Realities of agriculture during the war. Challenges and opportunities", available at: <https://consumerhm.gov.ua/3536-realiji-silskogo-gospodarstva-pid-chas-vijni-vikliki-ta-mozhливosti> (Accessed 10 April 2024).

16. Association of Milk Producers (2023), "Ukraine reduced the export of dairy products by 4% in 2023", available at: <https://avm-ua.org/uk/post/ukraina-skorotila-eksport-molochnih-produktiv-na-4-v-2023-roci-roku> (Accessed 10 April 2024).

17. United Nations in Ukraine (2023), "Ukraine: FAO assesses the impact of the war on the activities of small farmers", available at: <https://ukraine.un.org/uk/234481> (Accessed 10 April 2024).

18. Shpykuliak, O.H. Puhachov, M.I. Hryshchenko, O.Yu. and Ksenofontova, K.Yu. (2023), "Assessment of the Effectiveness of Development of Agrarian Entrepreneurship in Modern Economic Conditions: Aspects of Wartime and Post-War Recovery", *Modern Economics*, vol. 41 (2023), pp. 170—178. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24).

19. epravda (2023), "How to compensate Ukraine for the loss of 30% of the labor potential", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925/> (Accessed 10 April 2024).

20. Dibrova, A. Ilchuk, M. Konoval, I. Androsovyh, I. and Zanizdra, A. (2023), "State support for agriculture in Ukraine in the post-war period", *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 9 (3), pp. 49—76. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.03>

21. Ilchuk, M. Pankratova, L. Popova, O. Ivanov, Y. and Vodnitskyi, M. (2023), "Black Sea Region in World Grain TRADE and Problematic Aspects of Development", 4th International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF 2023), Kryvyi Rih, Ukraine, May 23—26.

22. FAO (2023), "Ukraine Impact of the war on agricultural enterprises Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January-February 2023", available at: <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf> (Accessed 10 April 2024).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2024 р.